

T. Kiss Tamás – Tibori Tímea:
Egyén és köz(ös)sége – Mozaikok Hajós község életéből
 Egy tanulmánykötet elemző, bemutató olvasata

Egy könyvet nagyon sokféle szemmel és érdeklődéssel el lehet olvasni, még akkor is, ha megírni csak egyféle perspektívából lehet. Gondoljunk az örök szerelmes történetre, Shakespeare Rómeó és Júliájára. Minden idők legszerelmesebb drámájának pszichológiai olvasata konklúzióként tartalmazza, hogy ha egy szerelmes párt elválaszt a társadalmi megítélés vagy a szerelmesek családjának másképpen-gondolkozása, akkor mindez csak a szerelmesek érzését és vágyakozását fokozza (s ezzel reprodukálja Rómeó és Júlia szerelmét). Persze említhetnénk egyéb példákat is, ami távolabbi nézőpontok közös fókusza lehet (pl. irodalom-közgazdaságtan).

T. Kiss Tamás és Tibori Tímea tanulmánykötete társadalomtudományi érdeklődéssel íródott. Az *Egyén és köz(ös)sége* címet viselő munkájuk először 1988-ban *Hajósország* címen jelent meg. Jelen munka egy kiegészített, kibővített második kiadás. A kötet tartalmazza a korabeli sajtóvisszhangokat is. Hajósország sajtóvisszhangjai joggal méltatják a kötet érdemeit, valóságfeltáró mozgalom tudományos eredményeként emlegetik, és megpróbálnak a kötet alapján egy képet alkotni a község jelentőségéről. Bemutatják a történelem főbb fordulópontjait, az érdeklődést fölkelte Hajós községet és történetét bemutató kötet iránt. A könyv (második kiadás) mai megítélése, a sajtóvisszhangok egészen más lehetőséget kínálnak, mint egykoron. Ez nemcsak a tanulmánykötet kiegészítésének köszönhető, hanem az azóta eltelt időnek, a társadalmi élet megváltozásának is. A falu szerepe a rendszerváltást követően még inkább háttérbe szorult, és a mai multikulturális értékkel bíró rohanó ember számára, az egykor volt tradicionális értékek már – ha nem is teljesen érthetetlenek – misztikusan és maradian hatnak. Mindezt tükrözi a második kiadás címe: az *Egyén és a köz(ös)sége – Mozaikok Hajós község életéből*. Az új cím szélesebb nézőpontot sugall a leendő olvasónak, ahol háttérbe kerülnek a község viszontagságai, és az azokat megélt egyén kerül a középpontba. Az egyén, aki maga választja meg az őt befolyásoló *közösségét*. Már nemcsak egy (jelentős) társadalomtudományi munka, hanem bölcsészeti is (benne az egyén és az ő történelme, közössége). Az egyénről nem beszélhetünk a közössége nélkül. Ha egyetlen ember lenne csak, és nem tudna másokról, akiket szerethet, vagy éppenséggel gyűlölhethet, és nem lennének társai, akikkel szövetkezhet egy cél elérése érdekében, akkor semmiféle emberképpel nem rendelkezhetne, és alig különbözne egy fától. A közösség éppúgy alakítja az egyént, ahogy az egyén is meghatározza és formálja a közösséget. Hajósország polgárát a hajósi értékrendek határozzák meg; ma már elképzelhetetlen az ennyire zárt kis közösség. Ma az embert egy globális közösség, környezet veszi körül, és sokszor ellentmondó normák alakítják és határozzák meg a mindennapi életét. Az egyént mindez megrémíti, gondoljunk csak a halálos betegségek statisztikai adataira. Igen, csak hogy ez a globális közösségre vonatkozik, amit az egyén nem képes átfogni, kellőképpen megérteni. Hajósország polgára számára az létezett, amit a közösségében megtapasztalt. A könyv második kiadásának egyik fejezete egy család három generációjával készített interjú, amely alátámasztja a fent említetteket, amikor is a kis közösség (falu) értékei elvesznek, az egyént meghatározó értékrendek szélesednek, egymásnak ellentmondanak. De ne engedjünk a romantikus érzéseinknek, és ne foglaljunk állást az egyén közösségének mivoltát illetően. A tanulmánykötet sem teszi, hanem föltár, bemutat, és a jövő tudományos gondolkodását kérdezi.

A hajósiak története az 1700-as évek elején kezdődik, a török uralom alól felszabadított vidék benépesítésével. A földművelésre kitűnő alkalmas, ellenben elhagyott és

veszélyes vidékre német telepesek – sváb családok – érkeztek. Saját akaratukból azzal a szándékkal jöttek Magyarországra, hogy itt gyökeret eresztenek, letelepednek. A korra jellemző sajátosság, hogy az ember kétszer futhatott neki az életnek, gondoljunk a nyugatra (főleg Amerikába) induló szerencsét próbáló emberek tömegére. Ezek az emberek a társadalmukban kevésbé boldogultak és az új otthonukban általában nagyon megbecsülték magukat. Így voltak ezzel a Hajósra települt sváb családok is. Magukkal hozták a tudásukat, a kultúrájukat, vallásukat. A letelepedés során alkalmazkodtak Magyarország értékeihez, mégsem szakadtak el teljesen saját kultúrájuktól, így alakulhatott ki egy jellegzetesen hajósi kultúra, és egy hajósi identitástudat, aminek fő erénye a munka. „A kegytárgy, mint szimbólum rendkívül fontos szerepet töltött be a sváb telepesek közösséggé szerveződésében, a lakosság »meggyökerezésében« és honfoglalásában. A Szent Mária-szobor mind a mai napig »köldökszinórként« köti össze a hajósi svábokat az őshazával, olyan szimbólum, védőszent, amely oltalmazza vállalkozásukat, elősegíti a befogadó népekkel (magyarok, bunyevácok) való békés együttélés kialakítását, de a megpróbáltatások elviselését is”.⁽¹⁾

Az interjúalanyok történeteikhez akárhogy is állunk hozzá, tanulságait letagadni lehetetlen. A történetek csodálkozásra húzzák arcunkat, megmulattatnak; és komoly tanulságokkal szolgálnak a mai kor emberének is. (Emberség, bölcsesség, szeretet és összefogás dolgában.) A két világháború sorscsapásai Hajós község életét sem kerülte el. Az első komoly megrázkódtatást a második világháborút követő kitelepítések és az azt követő események jelentették a hajósiak számára. A hajósi sváboknak menekülniük kellett, elhagyni az otthonukat, a munkájukat. Házaikat úgynevezett belföldi és felvidékről érkező telepesek foglalták, foglalhatták el. A felvidékiek jobb helyzetből kerültek egy rosszabbra. Rosszabb volt azoknak, akiknek Hajósra azért kellett települniük, mert a Magyarországon élő szlovákok haza akartak menni az országból, és mindezt egy rendelet lehetővé is tette. A belföldi telepesek, pedig rosszabb élethelyzetből kerültek egy sokkal jobbra, megkapták a hajósi emberek házaikat, földjeit, vagyonaikat és gazdaságaikat; mégsem becsülték meg magukat, nem voltak képesek élni a lehetőséggel: ami ingyen az ölükbe hullott, azt máról holnapra felélték. A hajósiak ragaszkodtak országukhoz, ők már nem akartak visszamenni Németországba. A szívük visszahúzta őket Hajósra és a munkának, az összefogásnak köszönhetően újraépítették házaikat, gazdaságaikat. A felvidéki telepesek értékrendje közeledett a hajósi értékrendhez és az emberek így egyre jobban elfogadták egymást. Ez talán köszönhető volt az átélt közös sorsnak, a kitelepítéseknek, és a fiatalok egymással kötött házasságainak is. A belföldi telepesek nem tudtak méríteni a maguk számára a közösségi értékrendből, vagyonaikat felélték és odébbálltak.

A hajósi összefogás, az alulról szerveződő munkaközösség (kaláka) kialakította a „mitudatot”. Az új házak, épületek elvesztették sváb karakterüket. „A régi, jellegzetes oszloptornácos, hosszúkás házak helyét hatalmas, jellegtelen, várszerű épületek foglalták el”.⁽²⁾ A szerzők nem a munkaközösségekben és a közös építkezésben látják a hibát, amiért a felépülő „új hajósi világ” elveszti egyszervolt jellegzetes stílusát, hanem a közösségek szellemiségében (egyfajta anarchista szellemiség, amely uniformizál és legfeljebb apró, és lényegtelen eltéréseket engedélyez). A közös, a munkaközösség által történő építkezés, ha nem akarjuk, hogy igazságtalanságot szüljön, óhatatlanul uniformizál és eltünteti az egyéni különbségeket. Mindenkinek ugyanolyan „szép” házat építenek. Megemlíthetjük, hogy az egyforma házak ugyan elveszítik egyedi karakterüket, de ettől még a sváb sajátosságok megmaradhatnak. A közösség arculatának megváltozása nyilvánvalóan ennél sokkal összetettebb kérdés. Ezt a szerzők is hangsúlyozzák, és emellett még kiemelik a munkaközösség egyéb negatív oldalait is. „Sok feszültséggel is jár, mert mindig magában rejti a félreértést, a félrekalkulálást, a felejtést. A viszonzás kötelessége növeli a túlmunka mennyiségét, ami megzavarja az otthoni munkavégzés megszokott rendjét, sőt jövedelemkiesést is okozhat”.⁽³⁾

A legfiatalabb generáció, a fiatalság értékrendje is részese lesz Hajós község kultúrájának. Megjelennek a nemzedékek, korosztályok kultúrája közötti feszültségek. A fiatalok kulturális értékválasztását sokan ellenkultúraként⁽⁴⁾ emlegetik. Az, hogy ezek a változások forradalmiak lennének, vagy együtt járnának válságokkal, nem teljes mértékben, vagy nem pont így igaz. Itt inkább a generációs különbséget lenne jogos hangsúlyozni, ahogy az egyik interjúalany is említi. Ő sem tudja pont azt az életet élni, amit szülei éltek, mert már megváltoztak az életkörülmények. Gyermekei, unokái értékrendjét, pedig egyre kevésbé érti. A változásokkal a válságok annyiban mindenképpen együtt járnak, hogy a régi értékek egyeduralmát megtörik, de nem feltétlenül vezetnek annak a teljes eltűnéséhez, és nagyon sokszor éppen valami értékes megjelenését eredményezik, amely idővel éppúgy klasszikussá szilárdul, miként az egykori kulturálisan elfogadott értékek. Hajóson – a kutatás alapján – a férfiak és a nők szerepe, viselkedése, szokásai jobban eltérnek egymástól, mint máshol. A falu szigorú erkölce megszólja azt a nőt, aki a presszóba, mint kulturális közösségi színtérbe beteszi a lábát. Így a nők szórakozási, kikapcsolódási lehetőségei korlátozottabbak, mégis inkább ők a kulturális örökség és a korábbi családvezetési szokások őrzői. (A spájz évente egyszeri kimeszelése és a nagymama meghatározó hangja a családban stb.). Mindez a 2006-ban készített interjúban is igazolódni látszik. Most, hogy ezt a fiatal generáció értékrendje megbontani vagy megoldani látszik, nem tudni miként, de mindenképp színesíti és tágitja a lehetőségeket. „A presszó Hajóson tipikusan férfiintézmény, jóllehet jövő-menő tinédzser lányok szakítva a hagyományokkal »felvillantják magukat«”.⁽⁵⁾

A hajósi ember mezőgazdasághoz ért, abból él. Legfőképpen a szőlő és az abból készült jellegzetes vörösbor, ami meghatározza a hajósi ember életét, kultúráját. A szőlőtermesztés és utána a borkészítés művészetét meg az őshazából hozhatták magukkal a hajósi svábok. A szőlő mindvégig megmaradt, a két világháború között, a tévesztési időszakban is, egészen a mai napig. A pincefalu elválaszthatatlan része Hajósnak. Az emberek kultúráját is meghatározza mind a szőlő, mind a pincefalu. Jelentős kulturális színtér. Szórakoztató formái a presszók hangulatvilágát idézik, jóllehet miliője sok tekintetben eltér. (Otthonosságot, meghittséget, közvetlenséget varázsol a pincefalu az együttléthez.) Az Orbán napi⁽⁶⁾ vigasságok a 80-as évektől kulturális tartozéka a pincefalunak, s a turizmus is némi plusz bevételt és lehetőséget jelent a Hajósiaknak.

A már sokszor emlegetett interjúkban újra előkerül a történelem. A történelmi tényekkel először úgy találkozhatunk, hogy a község van a középpontban; majd a szőlő és azt nagy gonddal művelő hajósi gazdája, majd végül a legidősebb interjúalany szavaiban rajzolódik meg a történelem úgy, ahogyan ő azt megélte. A szerzőpáros egy tanulságot közöl az interjú előtti fejezet végén. „Jól érzékelhető volt Hajóson, hogy az identitás mennyire kultúrafüggő... (...) A hajósi identitás a különféle minták sokféleségéből kezd összetevődni, szintekkel rendelkezik és egy ember esetében akár többféle is lehet. Jól tükrözik az átalakulás felgyorsulását a 2006-ban készített interjúk”.⁽⁷⁾ Mindezt úgy is mondhatnánk, a régi emberek identitástudata jobban kötődött a közösséghez. A falusi ember identitása elválaszthatatlan életterétől. Megkockáztathatjuk azt az állítást, miszerint a mai kor embere az identitástudatát felcserélte az ipszeitás tudatára, amennyiben az egyén számára már a saját individuális története a fontos és a meghatározó, nem pedig az, honnan jön, milyen értékekkel indult útnak és kik a „testvérei”. Ennek okát nagy valószínűséggel a multikulturális értékek, a metropoliszok, és a rohanó életstílus negatívumaiban találhatjuk meg. Figyeljünk a legidősebb és a legfiatalabb megszólaló szavai mögött megjelenő értékrendre: a „nagyapapa” szavai mögött a becsület fontossága jelenik meg, ami a régi ember számára meghatározó volt, míg a mai társadalomban már szinte lehetetlen. Hiába az emelkedés a vagyonban, ha a lélekben a szomorúság, a szeretet, az öröm hiánya tapintható. A mai gyermekek elvesztették a „mítoszok” iránti érzékenységüket. A szavak hallatán felvetődik bennünk: mi az emberi élet? Hogyan élünk? Elveszett a hajósi identitástudat, annyi viszontagság után, Hajósországon

elesett. Az emberek elmennek a városokba, visszamennek Németországba, a vidéki élet ma élhetetlen. A „(kis)unoka” tisztelettel gondol szüleire, nagyszüleire, a hajósi értékrendre, de saját életét másféle törvények szerint éli. Elvagyódik Hajósról. Az új társadalmi értékrend szerint nem talál szórakozási lehetőséget, csak a nagyvárosokban (mozi, színház, uszoda, stb.). Az individuális értékrend tükröződik véleményében. Számára az ipszeitás a meghatározó. Őt már nem köti a falusi, szigorú értékrend, már nem befolyásolja a család, nem kell görcsösen férjhez menni, és sok mindent megtehet, amit egykoron anyukája nem tehetett meg. Fontos számára a szabadság. Véleménye szerint odahaza, Hajóson csak annyi befőtten vállaljanak, amennyit elbírnak, ez nekik fontos, ők csinálják és ezzel ne korlátozzanak mást. Nem kell a fél világnak befőtten csinálni... Igen ám, de régen bizony egy porta a fél világnak csinált befőtten. Ez volt a szokás, az értékrend. Az embert befolyásolja a környezete, közössége, de az ember választja meg a környezetét, azokat az embereket és normákat, akik és amik befolyásolják őt. Egy városban is rengeteg minta lehet, ami hatással van az egyénre. A legfiatalabb generáció azonban nem akárhonnan nőtte ki magát, és volt mit aprópénzre váltania. A szerzők nem szeretnék azt sugallni, hogy az ő élete kevésbé értékesebb, csak életének másságára kívántak rávilágítani, egy olyan életre, amit a mai társadalom, kulturális értékrend megkíván, vagy éppenséggel lehetővé tesz.

Zárszóként két dologról még mindenképpen szólnunk kell. A tanulmánykötet érdemeit és értékességét kívántuk hangsúlyozni, kiemelve a lehetőséget a másképpen olvasásra. Ezzel nem a könyvben megjelenő társadalomtudományi (szociológiai, társadalomleírási) kutatómunkát és annak jelentőségét akarnánk kisebbiteni. A tanulmánykötet valóban figyel a társadalmi problémákra, megpróbálja azokat megérteni és bemutatni a tudományos gondolkodás számára. Jelen írás csupán halovány képet rajzolhat Hajós községről, ez nem is volt célja, minthogy az emberek életét kitevő történelem fel-fel villantása vagy a pszichohistoria bizonyos elemeinek kiemelése csupán téves képet rajzolna a valóságról. Ám maga a kötet mindezt megvalósítja, historikus valóságfeltáró munkaként. Ha összevetjük a kötet ünnepélyes bevezetőjét (preambulum) és az első kiadás előszavát, akkor azt találjuk: jelen kis írás helyesen sűg a kötetről az olvasóknak. Az 1988-as előszó még azt hangsúlyozza „a könyv nem tartalmaz szenzációs interjúrészleteket, nem az egyes emberről, hanem a hajósiakról szól”.⁽⁸⁾ A 2006-os előszó a tanulságok leszűrését és a társadalmi problémák feltárását tekinti fő érdemének, amiből akár az egyes ember is építkezhet: „Kíváncsiak voltunk arra, hogy miképpen lehet bármely csoport tagjainak véleményei mögött a társadalmi erővonalakat, a szubjektív elfogultságok mögött az objektív valóság egyes részleteit megpillantani: az esetlegességből a közöst, a történetekből a történelmet kiemelni.”⁽⁹⁾

Hogy egyén és közössége mennyiben talál magára a kötetben, ez nem utolsósorban a hajósiak válaszára vár immár...

Jegyzetek

1. T. Kiss Tamás – Tibori Tímea: Egyén és köz(ös)sége. Belvedere Meridionale, 2006:18.
2. Uo.: (76. o.)
3. Uo.: (76. o.)
4. Adalék az ellenkultúra elméletéhez: Klaniczay Gábor: Ellenkultúra a hetvenesnyolcvanas években; Noran kiadó, Bp. 2003
5. T. Kiss Tamás – Tibori Tímea: Egyén és közössége (103. o.)
6. A Könyv lapjaiból idézünk: „Orbán vagy Urbán a középkori eredetű szőlőhegyi védőszentek közé tartozott. Személyében a szőlőművelők, a kádárok és a kocsmárosok védőszentjét tisztelték.” (T. Kiss Tamás – Tibori Tímea: Egyén és közössége 130. o.)

7. Uo.: (148. o.)
8. Uo.: (10. o.)
9. Uo.: (8. o.)

Oláh Tibor